

הניתוח והסיכום לשיר ממערכי השיעור לשירת המאה ה-20

כתב וערך: המורה אלי פרה

ירח / נתן אלתרמן

גם למראַה נושן יש רגע של הלָדָת.

שמים בלי צפור

זרים ומבצרים.

בלילה הסהור מול חלונך עומדת

עיר טבולה בבכי הצרצרים.

ובראותך כי דרך עוד צופה אל הלך

והירח

על כידון הברוש

אתה אומר – אלי. העוד ישנם כל אלה?

העוד מתר בלחש בשלומם לדרש?

מאגמיהם המים נבטים אלינו.

שוקט העץ

באדם עגילים.

לעד לא תעקר ממני, אל הינו,

תונת צעצועיך הגדולים.

(מקובץ השירים "כוכבים בחוץ")

נושא נשיר שלפנינו; התפעלות ממעשה אלוהי – בריאת החי והטבע כולו, בשלוב עמדה רומאנטית של הדובר העומד למול חלונו ורואה אותו נוף ידוע ומוכר, אולם גם אם המראה הוא ישן ומוכר, כמו לילה במלוא הזוהר של ירח – "בלילה הסהור" והוא, הירח, כעומד על חודו של צמרת הברוש, הדובר אכן מתפלא: **העוד ישנם כל אלה?** מבחינה זו אין זה שיר אהבה, אלא התרשמות רגעית באשר הוא מגלה את "צעצועיו" הגדולים של אלוהים.

השיר בנוי אמנם במסגרת השירה הטרומ-מודרנית בן שלושה בתים בעלי חמש שורות כל בית, אולם מאורגנים היטב גם מבחינת החריזה. החריזה מסודרת כנדרש משיר טרום-מודרני, והיא גם מתפקדת יותר כמצלול. דבר שמקרב את השיר לסוגו כשיר מודרני, אולם גם כך השיר מקרין ומבליט את האלמנטים החדשניים והמודרניים שלו. מבחינה זו יש בו יותר מן השירה המודרנית בעיקר בשל נושאו והנימה האישית של הדובר בשיר, ובשל צירופי הלשון המפתיעים, המטפורות והדימויים והתמונה הציורית-מטפורית המצויים בו. בשיר באים לידי ביטוי כמה מוטיבים ידועים של אלתרמן; מוטיב ההלך והדרך הצופה עוד, העיר הטבולה בבכי הצרצרים, כביטוי ידוע של אלתרמן על העיר הריקה, הלילה במלוא זוהר הסהר. ומתוך השגרה המחניקה של החיים נגלה מראהו "חדש" כביכול של הטבע וברואיו.

בית א'

"גם למראה נושן יש רגע של הלדת." למראה הישן הזה, ממחיש לו כאילו וזהו רגע שבו המראה נולד מחדש. השמיים הזרים והמבוצרים מרוחקים מהדובר, הם בלי צפור, הצפורים נמים את שנתם על צמרות העצים ומשאירים את העיר לקול הבכי של הצרצרים. תמונה המדגישה את תחושת הזרות של הדובר בעולם, לא ניתן לו להגיע לשמים אלו, אין בהם צפור אחת לנחמה. המוטיב הבולט בבית הוא; העיר הטבולה בבכי הצרצרים. מן לילה שקט שכזה שרק קולם של הצרצרים נשמע, לילה שקט וסהור (מלשון סהר=ירח) ולמרות הזרות הזו, העיר המוצפת באורו של הסהר למול חלונו. כאן נמזגים כמה מרכיבים של לילה רומאנטי: חלון של אהובה אולי? לילה מואר באור ירח, צינור של הציפורים לא נשמע, "השקט נשמע" (*אוקסימורון) בעיר. (*אוקסימורון: ראה במונחים לשירה, בספר מ"שולחן הניתוחים הספרותיים" – עמ' 31).

והוא כעומד למול חלונו כמחזר רומנטי השר סרנדה ל"אהובתו" – הטבע ויפיו, ואור הירח מבהיק לרגליו. אולם בניגוד לתמונה הרומנטית הזאת אין הדובר עומד רק למול החלון, אלא העיר כולה הטבולה בבכי צרצרים, העיר הניבטת למול חלונו. משירת ביאליק אנו מודעים לדמותו של הצרצר כמשורר הגלות ("שירת"). הקול מקבל איכויות נוזליות (הבכי) מעין סינאסטזיה. (שילוב בין שני חושי הקול והמגע) העיר הטבולה בבכי, מייצגת אולי משהו מנפשו של הדובר העומד מול העיר ושומע את הבכי המצצצ, ולמרות זאת נולד המראה מחדש לנגד עיניו. יש בזה טון של עצבות ונמיכות-רוח, אולם מבין שורות-השיר נשמע גם נחמה ותחייה חדשה. כי כל הבטחה נוספת ושנייה, במראה מוכר וישן, יש מן החידוש וההולדה מחדש כביכול.

בית ב'

בבית השני מתגלה המראה - "ובראותך פי דרך עוד צופה אל הלך והירח על פידון הברוש". רגע הגילוי וההתפעמות. התמונה שלמטה היא תמונת "ואן-גוכי", לילה מכוכב יכולה אולי לבטא במידת מה את תחושת הגילוי וההתפעמות הדובר המתפעם פונה אל אלוהיו ושואל האם מותר לו לדרוש בשלומם של המראות. הדובר כמו יוצא מתוך הזרות שאפפה אותו בבית הקודם וחש את העולם כקרוב אליו, כמרגש ביותר וכמו מניע אותו ליצור עמו דיאלוג. ליצור שירה. "העוד מתר בלחש בשלומם לדרש?". הנימה הרומנטית היא אם כן בין הדובר לבין צעצועיו של אלוהים. ההתפעמות מיופם של המראות הניבטים אליו בלילה קסום שכזה, הם שיוצרים את האווירה ואת הטון של השיר.

בית ג'

הבית השלישי עוסק בהשתקפות. אותו מראה נושן של עץ המשתקף במים. "המים נבטים אלינו" – ספק אנו מביטים במים ספק אנו ניבטים מהם, העץ העומד על סיפם, שוקט ביופיו. וצמרתו של עץ הברוש מדומה אכן כחודו של כידון. והוא כאילו ועונד עגילים אדומים. אלה הם פירות עץ הברוש (מין כדור מגולגל) ובאור הירח והכוכבים נדמים לו כעגילים אדומים העוטרים את העץ. השיר מסתיים באיזו שבועה של הדובר כלפי יופיו של העולם הטובל בבכי הצרצרים, ב"תוגה, אך זו תוגה מחויקת, תוגת צעצועי-האל היפים. כותרת השיר "ירח" מדגישה שמדובר כאן בשיר בו אור הירח מגלה את הדברים מחדש באורו הסהור, ונותן למראות הישנים את אור הכיסופים. *תוגה: מלשון יגון, עצב.

דרכי העיצוב בשיר:

- א. כותרת השיר – ירח. זהו זוהר הסהר המגלה לדובר את יופיו "החדש" של "צעצועי האלוהים".
- ב. הנימה והאווירה – אווירה רומנטית בליל-ירח למול חלונו של מישהו והעיר כאילו שרה לה סרנדה של בכי-צרצרים. עיר עזובה וריקה כביכול, המשרה נימה של עצבות.
- ג. ההלך הבודד ההולך בדרך הצופה לו לאורך, כבן דמותו של הדובר הצופה במראות היפים של יופי העולם בלילה סהור.
- ד. המוטיבים הידועים בשירת אלטרמן: ההלך בדרך הצופה לו לאורך, אור ירח, העיר הריקה. וחלון הניבט אל מראה הטבע האהוב, שהעיר שרה לה סרנדה, כטרובדור לעת-מצוא.
- ה. התמונה הציורית מטפורית עם צירופי הלשון המפתיעים כמו: פרי-עץ-הברוש כעגילים אדומים. בכי הצרצרים המסמלים את הגלות. צמרת הברוש ככידון שעל חודו תקוע הירח. השמים בלי צפור, כלומר שקט שורר בעיר. הציפורים נמים את שנתם בצמרי העצים ורק קול הצרצרים נשמע. השמים הם "זרים ומבוצרים".

את המפתח